

Represivne mjere redarstvenih vlasti Nezavisne Države Hrvatske prema pripadnicima Hrvatske seljačke stranke u Drugom svjetskom ratu

Na temelju arhivskog gradiva i literature u članku je prikazan odnos redarstveno-obavještajnog sustava Nezavisne Države Hrvatske (NDH) prema Hrvatskoj seljačkoj stranci (HSS-u), najjačoj političkoj stranci u Hrvatskoj prije Drugog svjetskog rata. Nakon proglašenja NDH nove vlasti nastojali su privući članove HSS-a u ustašku organizaciju. Uviđajući da im HSS ne pruža masovnu podršku, vlasti NDH su prema pripadnicima HSS-a poduzimali represivne mjere koje su se sastojale u uhićivanju, saslušavanju, kažnjavanju pa i upućivanju u logore.

HSS i uspostava NDH

Poslije državnog udara od 27. ožujka 1941. godine oborena je jugoslavenska vlada Cvetković-Maček, koja je pristupila Trojnom paktu, u travnju 1941. godine sile Osovine napale su Kraljevinu Jugoslaviju. Ubrzo poslije napada koji je započeo 6. travnja 1941. godine, vojska i sustav obrane Kraljevine Jugoslavije su se raspali, a vlada i kralj napustili su zemlju. Poslije proglasa Slavka Kvaternika o uspostavi NDH 10. travnja 1941. na području cijele dotadašnje Banovine Hrvatske došlo je do uspostave vlasti nove države.¹

Nakon Kvaternikova proglašenja NDH na radiju je te večeri pročitana Mačkova izjava kojom poziva narod da se pokori novoj vlasti. U završnoj rečenici prema tadašnjim novinama zatražio je od svih banovinskih dužnosnika da iskreno surađuju s „novom narodnom vladom“.²

¹ JELIĆ BUTIĆ 1977: 77. Prije proglašenja uspostave NDH do ustaške akcije u Hrvatskoj je došlo samo u Bjelovaru 8. travnja 1941. godine kada je 108. pješadijski puk koji se je nalazio u Velikom Grđevcu otkazao poslušnost i krenuo prema Bjelovaru. Njemu se je pridružio 40. dopunski puk koji se je nalazio u Severinu. Sutradan, 9. travnja slično se je dogodilo i u obližnjoj Garešnici gdje je oko 200 naoružanih članova Hrvatske seljačke zaštite uz pomoć jednog dijela vojnika iz 108. i 42. puka, koji su se dan ranije razišli, zauzeli žandarmerijsku stanicu i razoružali njezinu posadu. Spomenutom akcijom u Bjelovaru je rukovodio tamošnji gradonačelnik Julije Makanec te umirovljeni kapetan I. klase Ivan Mrak koji je proglašen zapovjednikom.

² BRANDT 1996: 195-196. Takav je tekst zabilježen i u kasnijoj historiografskoj literaturi. Međutim, Miroslav Brandt navodi da mu je predsjednik Sveučilišne organizacije HSS-a i odgojitelj

Režim NDH ustrojen po nacifašističkom modelu odmah je počeo djelovati. Nije bilo ni dana bezvlašća jer su se sve institucije Mačekove Banovine Hrvatske stavile na raspolaganje novouspostavljenoj državi.

Poslije proglašenja NDH i objave o samostalnoj državi S. Kvaternik je upotrijebio stari banovinski administrativni aparat i potpuno se oslonio na postrojbe Hrvatske seljačke i građanske zaštite koje su u Zagrebu raspolagale s oko 4.000 ljudi.³

Mačekova podrška činu proglašenja NDH i njegov poziv dužnosnicima HSS-a da surađuju s novim režimom pridonijeli su da su se Hrvatska seljačka i građanska zaštita u prvim danima nakon proglašenja NDH pojavile kao oružana snaga prilikom preuzimanja vlasti. To je osobito došlo do izražaja pri razoružanju pripadnika jugoslavenske vojske, zauzimanju upravnih ustanova i vojnih zapovjedništava.⁴ Tako su automobil HSS-ovog ministra u vladi Cvetković-Maček Ivana Andresa, koji se vratio iz Beograda u Zagreb, 10. travnja 1941. napali pripadnici Hrvatske seljačke i građanske zaštite. Htjeli su likvidirati oružnika u srpskoj uniformi koji se nalazio u automobilu. Međutim, tada su neki članovi Zaštite prepoznali dr. Andersa te su ih pustili.⁵

Prilike na zagrebačkom redarstvu od kraja ožujka pa do proglašenja NDH bile su nesređene i očekivao se daljnji razvoj situacije. Tada su se na zagrebačkom

---

djece predsjednika Mačeka Stjepan Šiletić izjavio da je autentičan samo prvi dio Mačekove izjave, dane pod pritiskom posebnog njemačkog izaslanika Edmunda Veessenmeyera. Maček je narod i dužnosnike banske vlasti pozvao samo da se pokore novoj vlasti, a to je prema Brandtu značilo da joj ne pružaju oružani otpor. Čitav završni dio teksta, bio je, prema Mačekovu kazivanju Šiletiću, Veessenmeyerov samovoljni dodatak. Maček prema toj izjavi nije tražio uključivanje banovinskih dužnosnika u aparat vlasti nove države niti je tu vlast nazvao „novom narodnom vladom“ i time priznao njezin legitimitet. Maček i HSS bili su nosioci banovinske vlasti na temelju povjerenja koje im je hrvatski narod dao na izborima i na toj se činjenici temeljio njihov legitimitet. Prema Brandtu, Maček nije taj legitimitet predao Kvaterniku, a niti se taj legitimitet mogao predati bez konzultacije narodne volje na izborima ili referendumom.

³ KISIĆ-KOLANOVIĆ 1996: 384. Naime, HSS je još 1934. godine počeo organizirati paravojne organizacije Hrvatske seljačke zaštite. Kasnije se u gradovima organizirala i Hrvatska građanska zaštita. Poslije sklopljenog sporazuma Cvetković-Maček i stvaranja Banovine Hrvatske kao autonomne jedinice u Kraljevini Jugoslaviji, vlasti su ove organizacije i službeno priznale. To im je omogućilo da pojačaju svoju djelatnost, brojnost i organizaciju. Jugoslavenska vojska, ipak nije pristala na neke prijedloge da se Zaštita pretvori u svojevrсну hrvatsku vojsku koja će predvoditi predvojničku obuku prije slanja hrvatskih novaka u jugoslavensku vojsku, niti da Zaštita u Banovini Hrvatskoj zamijeni oružništvo, odnosno žandarmeriju na poslovima održavanja javnog reda i sigurnosti

⁴ Opširan opis o djelovanju Zaštite u danima travanjskog rata i djelovanju nakon uspostave NDH daje JELIĆ-BUTIĆ 1983. O djelovanju Zaštite u danima travanjskog rata govori se u gotovo svoj navedenoj literaturi koja sadržava podatke o preuzimanju i dolasku ustaša na vlast.

⁵ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Republički sekretarijat unutarnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske, Služba državne sigurnosti (dalje: RSUP SRH SDS), 010.37. Zapisnik sa saslušanja dr. Ivana Andresa, 27.

redarstvu formirale dvije skupine. Prva, koja je imala najviše pristaša među redarstvenom stražom, odnosno među njezinim nadzornim časnicima, počela se priklanjati ustašama, a druga skupina, koja je bila malobrojnija, sastojala se od određenog broja činovnika koji su bili pobornici starog režima. Zbor redarstvenih agenata čekao je razvoj događaja neopredijeljen, napose agenti srpske nacionalnosti i dio agenata koji je pripadao HSS-u i nije se slagao s frankovcima.⁶

Zagrebačko redarstvo ustaše su preuzeli 10. travnja 1941. godine odmah iza podneva, a zajedno s njima došli su i neki članovi Hrvatske seljačke i građanske zaštite među kojima se isticao Zvonko Kovačević.⁷ Kovačević je tada kao zapovjednik Zaštite po zapovjedi Slavka Kvaternika preuzeo zapovjedništvo grada Zagreba i zapovjednika redarstvene straže.⁸ Međutim, HSS tu nije imao gotovo nikakva utjecaja, jer su ustaše odmah u toku nekoliko sljedećih dana izvršili novi raspored osoblja. Same istrage počeli su obavljati novi ustaški agenti, a svi agenti i stražari Srbi bili su uhićeni.⁹

Vojskovođa Slavko Kvaternik 19. travnja 1941. godine odredio je da se postrojba Seljačke i Građanske zaštite, zbog doprinosa koji su dali prilikom uspostave NDH, dodijeli naziv „Hrvatskih zaštitnih lovaca“. Prvobitno je cijela Hrvatska seljačka i građanska zaštita trebala biti pretvorena u Hrvatske zaštitne lovce, ali je kasnije 23. svibnja 1941. godine to pravo dano samo Hrvatskoj građanskoj zaštiti u Zagrebu. Međutim, niti to nije ostvareno. Može se zaključiti da je vojskovođa Kvaternik htio izraziti zahvalnost Hrvatskoj građanskoj i seljačkoj zaštiti za pomoć koju su mu pružili u ozbiljnim trenucima proglašenja i uspostave NDH. Naime, Kvaternik je 12. ili 13. studenog 1941. godine izvršio smotru Zaštite, a prijavak mu je predao Z. Kovačević. Tom prilikom Kvaternik se zahvalio Zaštiti na stavu koji je ona zauzela prilikom proglašenja NDH i naveo da će mu to biti najmiliji vojnici nove države. Za razliku od S. Kvaternika, drugi ustaše nisu željeli da se jednoj organizaciji HSS-a daje takav povlaštenu položaj u sklopu novih oružanih snaga NDH. Uskoro su Hrvatski zaštitni lovci bili razoružani i raspušteni, a dio ih je pristupio ustašama.

---

⁶ Državni arhiv u Zagrebu (dalje: DAZ), Redarstvena oblast za grad Zagreb, Povjerljivi spisi, sig. 2. kut. 24.

⁷ BARIĆ 2003: 97-98.

⁸ HDA, RSUP SRH SDS, 010.8 Zapisnik sa saslušanja Zvonka Kovačevića, 68. Kovačević je poslije osnutka NDH šest dana bio zapovjednik redarstva i zapovjednik grada Zagreba. Zatim je sa Zaštitom bio upućen u Sarajevo radi učvršćenja vlasti i preuzimanja redarstva te ga je Slavko Kvaternik postavio za zapovjednika grada Sarajeva. Krajem travnja 1941. godine vratio se je u Zagreb gdje je i dalje ostao zapovjednik Zaštite koja je bila u likvidaciji.

⁹ HDA, RSUP SRH SDS, 013.0/55., kut., 37., Zapisnik sa saslušanja Oktavijana Svježića, 8. Zaštita je poslije proglašenja NDH preuzela redarstvenu službu u gradu Zagrebu, zaposjela sve redarstvene zgrade i sudjelovala kod razoružavanja jugoslavenske vojske. Međutim, kako je navedeno, uskoro je izvršena preraspodjela osoblja i redarstvo u NDH preuzimaju novi ustaški agenti.

Odnos redarstvenih vlasti NDH prema HSS-u 1941.-1943.

Treba istaknuti da su odmah nakon uspostave NDH neki njemački krugovi u interesu Trećeg Reicha mislili da alternativu ustaškom režimu treba tražiti u vodstvu HSS-a jer režim NDH nema šireg oslonca u narodu. Takav je slučaj bila tzv. „afera Mitterhammer“ nazvana po izaslaniku za tisak njemačkog poslanstva u Zagrebu Ottu Mitterhameru. On je održao sastanak s pripadnicima HSS-a, Augustom Košutićem i Mirkom Glojnarčićem, i nastojao ih pridobiti za obavještajnu suradnju, obećavši im političku pomoć Trećeg Reicha u preuzimanju vlasti u NDH. Redarstvene vlasti NDH, odnosno policija koja je ranije bila obaviještena o Mitterhammerovim vezama uhitila je sudionike sastanka Košutića i Glojnarčića. Nakon intervencije SS Obersturmbannführera (potpukovnika) Wilhelma Beissnera ubrzo su pušteni, a Mitterhammer je bio premješten u Beograd.¹⁰

Politika HSS-a prilikom kapitulacije Kraljevine Jugoslavije i uspostave NDH sastojala se u čekanju i ne pristupanju ustaškom pokretu. Uspostavom NDH ustaške vlasti nastojale su privući članove HSS-a u ustašku organizaciju. Vlastima NDH je bilo stalo da HSS vežu za sebe, pa su na razne načine putem obećavanja položaja pokušali ih pridobiti za sebe. Želeći proširiti osnovu pokreta ustaše su nastojali u njega uključiti bivše predstavnike HSS-a s pojedinih kotara i općina, pa i cijele organizacije i rukovodstva HSS-a.¹¹

Međutim, i tada je bilo članova HSS-a koji se nisu htjeli pridružiti ustaškom pokretu.¹² Desno krilo u redovima HSS-a odmah se priključilo ustaškom pokretu.¹³ Treba istaknuti da su u početku vlasti NDH bile jako zainteresirane za masovno pristupanje organizacija, HSS-a, ali im je uskoro taj interes vidljivo opao.¹⁴

¹⁰ *Njemačka obavještajna služba u NDH*, (urednik Zvonimir Despot) I dio, Zagreb, 2011., 78.

¹¹ *Dokumenti iz doba Narodnooslobodilačkog rata*, (dalje: *Dokumenti iz doba NOR-a*), Metković, 1977., 69. Tako je Velika župa Hum u Mostaru 18. kolovoza 1941. uputila dopis predstojnicima kotarskih oblasti dopis da „na vrlo učtiv način“ podsjetje narodne zastupnike bivše HSS-a da pristupe ustaškom pokretu.

¹² *Dokumenti iz doba NOR-a*, 72. Tako je predstojnik Kotarske oblasti Metković izvijestio Veliku župu Hum: „pozvao sam u svoju kancelariju gospodina Dr. Nikolu Bjelovučića, odvjetnika i narodnog zastupnika bivše HSS-a za kotar Metković i na vrlo učtiv način sam ga podsjetio, da bi bila njegova rodoljubivna dužnost da se pridruži Ustaškom pokretu i da o tome svome pridruženju dade za javnost jednu svoju izjavu. Na ovo mi je spomenuti Bjelovučić izjavio da se on potpuno povukao iz politike i da se više nikako ne misli uopće baviti politikom da stoga smatra da je potpuno izlišno, da bi on dao bilo kakovu izjavu za pridruženje Ustaškom pokretu.“

¹³ O desnoj struji HSS-a i nastojanju ustaša da u svoj pokret uključe i HSS vidi: JELIĆ-BUTIĆ 1983: 52.-65.

¹⁴ HDA, Ministarstvo unutarnjih poslova (dalje: MUP) NDH, Pr. 2583/41., kut. 26. Tako je primjerice Mjesna organizacija HSS-a Brodski Stupnik poslala Ministarstvu unutarnjih poslova (MUP) u Zagreb obavijest o pristupanju ustaškom pokretu. Dana 31. srpnja 1941. ustaškom pokretu je pristupila mjesna organizacija HSS-a u selu Perkovci. Krajem kolovoza 1941. u ime svih mjesnih organizacija ustaškom pokretu pridružio se Stanko Salacan, tešak iz Podgradine, predsjednik kotarske organizacije HSS-a kotara Metković. Usp.: *Dokumenti iz doba NOR-a*, 72.

Struja u HSS-u koja se priklonila ustaškom pokretu nije činila ni veliku, ni utjecajnu grupaciju u stranci. To su bili dužnosnici koji su i prije 10. travnja 1941. bili izrazito desno orijentirani (Janko Tortić, Lovro Sušić, Josip Berković, Stjepan Hefer). Pridružujući se ustaškom režimu, oni su postavljeni i na visoke dužnosti u ustaškom pokretu. U kolovozu 1941. organizirana je politička manifestacija na kojoj je veća skupina poznatih ljudi iz HSS-a, izuzevši Mačeka i užeg kruga oko njega trebala dati javnu podršku ustaškom režimu. Dana 10. kolovoza održan je politički skup na kojem je Janko Tortić pred Pavelićem pročitao izjavu s potpisima 126 osoba, koje su bile označene kao „zastupnici i funkcionari HSS i ostalih organizacija Hrvatskog seljačkog pokreta“. U izjavi su osuđeni oni predstavnici HSS-a koji sudjeluju u izbjegličkoj vladi u Londonu.¹⁵

Otpor priključenju ustaškom pokretu je pružao središnji dio HSS-a pod vodstvom Mačeka koje je zbog toga bilo izloženo prijetnjama, uhićenjima i drugim pritiscima.¹⁶ Uviđajući da im HSS ne pruža masovnu podršku, vlasti NDH su prema pripadnicima HSS-a poduzimale represivne mjere koje su se sastojale u uhićivanju, saslušavanju, kažnjavanju pa i upućivanju u logore.

Ministar unutarnjih poslova NDH Andrija Artuković je na prvom sastanku s Eugenom Didom Kvaternikom, ravnateljem RAVSIGUR-a (Ravnateljstvo za javni red i sigurnost) i zapovjednikom UNS-a (Ustaške nadzorne službe), rekao: „Znaš, Dido, meni su u Berlinu kazali da sada imademo jedinstvenu priliku pobiti prvake HSS-a. Ako to sada ne učinimo da ćemo sa njma imati neprilike“. Na pitanje, koga bi trebalo likvidirati, spomenuo je Mačeka, Košutića, Pernara i druge. Kvaternik navodi da ga je Artuković „svaki puta kad bi koji od prvaka ili članova HSS-a davao života“, znao podsjetiti ga na taj razgovor dodavši: „Vidiš, prave nam neprilike, a onda je bio momenat, da ih likvidiramo“. Kvaternik navodi da je Artuković kao ministar unutarnjih poslova uz „blagoslov Vrhovnika tražio okrutne progone prvaka HSS-a te navodi da mu je za cijelo vrijeme službovanja predbacivao „da smo u pogriješili što to u travnju 1941. nije učinjeno i što ga tada nijesam slušao“.¹⁷

Već u prvim danima poslije uspostave NDH u Zagrebu je uhićeno oko stotinu agilnijih pristaša HSS-a, a dio ih je bio pod prismotrom redarstva. Tako je Kotarska

---

¹⁵ MATKOVIĆ 1999: 427.

¹⁶ Tako je članu HSS-a dr. Tomi Jančikoviću u lipnju 1941. bio iskopčan telefon u njegovoj odvjetačkoj kancelariji u zagrebačkoj Ilici. U dopisu vlastima NDH dr. Jančiković moli da mu se opet ukopča telefon jer će izgubiti i ono malo klijentele koja mu se dosada već nije razbježala. U molbi navodi da „nema nikakvog razloga da se protiv njega tako postupa te njega i njegovu obitelj ekonomski uništava“. Nakon što je dva puta uhićen, T. Jančiković je morao pobjeći u Crikvenicu koja se tada nalazila pod jurisdikcijom talijanskih vlasti. Početkom 1943. izradio elaborat o reorganizaciji stranke. O njegovom političkom djelovanju u vrijeme Drugog svjetskog rata vidi: BOBAN 1986.

¹⁷ KVATERNIK 1995: 153, 168-169.

oblast Novi Marof poslala Ravnateljstvu za javni red i sigurnost (RAVSIGUR-u) izvještaj u kojem navodi: "Članovi bivše H.S.S. naročito istaknuti po selima ne surađuju u Ustaškom pokretu. Povučeni su, ne može se ustanoviti da bi radili protiv Ustaškog pokreta, ali se opaža da na današnje stanje gledaju nekako priekim okom, te pojedinci međusobom imaju najuže veze. Ovi su stavljeni pod diskretnu pasku".¹⁸

Treba istaknuti da su u tom vremenu osim ustaškog redarstva ljude uhićivali i službenici nacističkog Gestapa. Tako je krajem svibnja 1941. Gestapo uhitio zastupnika HSS-a Žigu Šola i odveo u internaciju u Graz. Šolu je Gestapo odveo jer je kao kandidat HSS-a prilikom izbora za grad i kotar Osijek 1938. vodio oštru borbu s Nijemcima koji su bili pristaše Hitlera.¹⁹

U lipnju 1941. ponovno je uhićen A. Košutić koji je ostao u zatvoru do potkraj kolovoza te godine. Košutić se i dok nije bio u zatvoru nalazio pod prismotrom ustaških vlasti, pa je njegova aktivnost bila ograničena i uglavnom se svodila na povremene kontakte s pojedincima iz užeg stranačkog vodstva, koji su se nalazili u Zagrebu.²⁰

U nastojanju da ustaškom režimu stvori što širu političku osnovicu poglavnik dr. Ante Pavelić je zabranio sve političke stranke i pojedine organizacije koje su mogle smetati širenju utjecaja ustaškog pokreta. Tako je 11. lipnja 1941. bio zabranjen i HSS.²¹

Ravnatelj RAVSIGUR-a i zapovjednik UNS-a Eugen Dido Kvaternik izdao je sredinom kolovoza 1941. okružnicu područnim policijskim, odnosno redarstvenim tijelima kojom naređuje da se iz zatvora puste svi oni pristaše HSS-a, koji su pristupili ustaškom pokretu, osim onih koji su „izraziti i opasni ljevičari“.²²

Ipak, većina stranke ostala je po strani i nije se odazvala pozivu da se pridruži ustašama. Vlastima NDH takva uloga HSS-a i njegovog vođe nije odgovarala, pa je Maček početkom listopada 1941. uhićen. Tada je na njegovom imanju u Kupincu visoki dužnosnik UNS-a Viktor Tomić s ustaškim agentima izvršio premetačinu. Tom prilikom su zadržane i neke Mačekove stvari: sanduk biračkih popisa za Jeftića i Stojadinovića, sanduk pozdravnih brzojava i čestitaka, lovačka puška, samokres Walter, kalibra 7,65, 5 albuma slika koje prikazuju politički život Vladka Mačeka, jedan skup raznih fotografija, većinom o dolasku kneza Pavla u Zagreb, orden „Belog orla“²³, slika princa Pavla s originalnim potpisom u srebrnom okviru

¹⁸ *Grada za povijest Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941.-1945. (dalje: Grada SZH)*, Zagreb, 1982., knj. I, dok. 322.

¹⁹ MAČEK 1992: 161.

²⁰ BOBAN 1988: 812.

²¹ H. MATKOVIĆ 1999: 425.

²² JELIĆ-BUTIĆ 1977: 193.

²³ Nakon ulaska u vladu Cvetković-Maček prema izjavi dr. Andresa svi hrvatski ministri dobili su orden „Sv. Save“, I stupnja s lentom. Jedini je Maček dobio orden „Belog orla“ I reda. Naime,

u kojoj je i fotografija sa čestitkom princa Pavla i kneginje Olge, indeks s popisom američkih pristaša HSS-a, nekoliko knjiga, zemljopisnih karata i spisa te drugo.²⁴

U stanu su pronađeni i predmeti koji nisu zadržani: ordeni njemačkog i mađarskog podrijetla, slika Tolstoja, zlatna doza za cigarete koju mu je darovao Milan Šufflaj. U zapisniku je navedeno da će se zatražiti od obitelji Mačeka da se zlatna doza pohrani u muzej. U stanu V. Mačeka pronađene su još dvije osobe koje su prevedeni u prostorije UNS-a. Maček je najprije bio izoliran na svom imanju u Kupincu, a zatim je zatočen u koncentracijskom logoru u Jasenovcu. Spomenuti dr. Ivan Andres navodi da ga je nakon uhićenja Mačeka zamolila njegova supruga Pepica da intervenira kod njemačkog poslanika u Zagrebu Siegfrieda Kaschea da se Mačeka pusti na slobodu. Međutim, tada mu je tajnik u njemačkom poslanstvu rekao da je poslanik Kasche zauzet i da ga ne može primiti te da će ga pismeno obavijestiti o tome kada će ga moći primiti.²⁵

Treba istaknuti da se njemački poslanik Kasche odmah po dolasku u Zagreb stavio na poziciju ustaške vlade. Za njega je NDH bila državna tvorevina koju je stvorio Treći Reich i koju zbog toga treba održati. Uporno je odbijao mogućnost bilo kakve druge političke opcije koja bi ugrozila ustaše na vlasti. Državno vodstvo NDH, odnosno poglavnik Pavelić je za njega predstavljao jedinog partnera za razgovore. Kasche se posebno klonio Mačeka i ostalih dužnosnika HSS-a.²⁶

Zabrana HSS-a i Mačekovo uhićenje bili su ozbiljan udarac dotad najjačoj političkoj stranci u Hrvatskoj. Tada prestaje i aktivnost stranačkih organizacija, a stranačko vodstvo je često bilo zatvarano ili pod vrlo strogim nadzorom ustaškog redarstva, odnosno policije.²⁷

Prema njemačkim izvorima uhićenje Mačeka izazvalo je odjek neraspoloženja kako među bivšim vodećim krugovima HSS-a, tako i među stanovništvom. Njemački izvori navode da je Maček uhićen jer se željelo spriječiti njegove kontakte s Talijanima. Prema tim izvorima isti odjek imalo je i uhićenje kipara Ivana Meštrovića do kojeg je došlo nekoliko dana ranije. Takve akcije su ocijenjene kao „znak nasilja“.²⁸

Maček je u svojim *Memoarima* navodi da ga je odmah sljedeći dan nakon dolaska u logor posjetio šef javne sigurnosti Eugen Dido Kvaternik i rekao mu

---

u NDH je zakonskom odredbom 24. travnja 1941. bilo zabranjeno držati i nositi odlikovanja (ordena i medalja) bivše Kraljevine Jugoslavije. Kotarska oblast Pizarovina obavijestila je MUP NDH 3. srpnja 1941. da je Vladko Maček saslušan radi nepredavanja svojih odlikovanja za koje je izjavio da ih je ostavio u svom bivšem beogradskom stanu. Usp.: HDA, RSUP SRH SDS, 010.37. Zapisnik sa saslušanja dr. Ivana Andersa, 46.

²⁴ HDA, MUP NDH, Pr. 28678/41, kut. 29

²⁵ HDA, RSUP SRH SDS, 010.37. Zapisnik sa saslušanja dr. Ivana Andersa, 46.

²⁶ *Njemačka obavještajna služba u NDH*, I dio, 26.

²⁷ MATKOVIĆ 1999: 428.-429.

²⁸ JELIĆ-BUTIĆ 1977: 195.

da je to njegovo stanje samo privremeno. E. Kvaternik mu je tom prilikom rekao da će njegova internacija vjerojatno trajati sve do završetka rata, ali da će mu biti olakšana tako što će biti prevezen na neko drugo mjesto gdje će ga obitelj moći posjećivati. Maček je u Jasenovcu pod povlaštenim tretmanom stanovao u zajedničkoj sobi s Vladom Singerom koji je kao visoki policijski dužnosnik u NDH završio u logoru. Vodili su duge razgovore, između ostalog i o politici o čemu je Singer napisao opširan izvještaj koji je dospio i do Pavelića.²⁹

Maček je o svom boravku u logoru pisao kao o paklu u kojem je proboravio punih pet mjeseci. Navodi da se na hranu i postupanje prema njemu nije mogao potužiti, ali uslijed psihičkih patnji smršavio je 16 kg te su mu kako navodi nastradali živci.³⁰

Pavelićevom odlukom početkom 1942. bio je sazvan Hrvatski državni sabor, u sastav kojega su bili uključeni i neki narodni zastupnici i dužnosnici HSS-a. Bili su to zastupnici koji su bili izabrani na posljednjim skupštinskim izborima 1938., te članovi glavnog odbora HSS-a. Pozvana su bila 93 HSS-ova prvaka, ali među njima nisu bili Maček i članovi užeg vodstva stranke August Košutić, Ivan Pernar, Josip Torbar, Ivan Andres, Bariša Smoljan, Josip Reberski. Sazivanjem Hrvatskog državnog sabora Pavelić je želio okupiti hrvatske političke snage, ne samo znatan dio zastupnika i prvaka HSS-a, nego i prvake nekadašnje Hrvatske stranke prava te time iskazati kontinuitet hrvatske državnosti. Posebno mu je bilo stalo privući zastupnike HSS-a³¹

Prilikom sazivanja Sabora bili su stavljeni svi saborski telefonski brojevi pod cenzuru. Tako je prilikom razgovora pojedinih zastupnika otkriveno da dr. Markotić, zastupnik HSS-a iz Slavenskog Broda, ima namjeru u ime svih zastupnika HSS-a pročitati jednu rezoluciju, odnosno predstavku pred stranim diplomatskim predstavnicima u kojoj se traži da se Maček pusti iz zatvora. Odmah po otvaranju Sabora skupina bivših narodnih zastupnika i dužnosnika istaknula je da je Mačekovo uhićenje protuzakonito i tražila odgovor na pitanje gdje se on nalazi i namjerava li ga vlada, odnosno Pavelić pustiti. Pavelić je odgovorio da je Maček upućen na „prisilni boravak“ da ne bi dolazio u dodir s ljudima koji održavaju veze s inozemstvom tj. s predstavnicima HSS-a u emigrantskoj vladi.³²

Sredinom ožujka 1942. Maček je u pratnji oko 50 ustaša interniran na svoje imanje u Kupincu.³³

²⁹ Taj izvještaj je 1945. odnesen u emigraciju. O razlozima Singerova dolaska u logor Jasenovac i okolnostima stradanja u njemu vidi. KOVAČIĆ 2010: 75: 81.

³⁰ MAČEK 2002: 167.

³¹ MATKOVIĆ 1999: 429.

³² MATKOVIĆ 1999: 430.

³³ MATKOVIĆ 1999: 430.

Osim dr. Mačeka uhićivani su bili i drugi istaknuti pripadnici HSS-a. Tako su u studenom 1941. među skupinom od 37 osoba uhićenih radi optužbe da su masoni bila i četiri člana HSS-a koji nisu pripadali masonima.³⁴ To su bili Ilija Jakovljević, novinar i književnik, Dragutin Karla Kovačević, književnik i saborski zastupnik, Ljudevit Tomašić, saborski zastupnik i Đuka Kemfelja, saborski zastupnik. U veljači 1942. Tomašić i Kemfelja su pušteni u svezi sa sazivom Sabora, a D. K. Kovačevića ustaše su likvidirale u starogradiškom logoru.

Spomenutog hrvatskog književnika i novinara Iliju Jakovljević, pristašu HSS-a, uhitila je i privela u Đorđićevu Ustaška nadzorna služba zbog toga što je u novinama koje je uređivao, *Hrvatski Dnevnik* pisao tekstove u kojima je izražavao kritički otklon prema ustaškom pokretu. Jakovljević je uhićen, kako je poslije doznao od jedne osobe koja se hvalila vezama s Glavnim ustaškim stanom, jer je „paktirao s neprijateljem i suzbijao sve što je hrvatsko i oslobodilačko“. Zbog upale pluća i porebrice upućen je u bolnicu na Svetom Duhu. Nekoliko puta su po njega dolazili službenici Ustaške nadzorne službe da ga odvedu u zatvor, no liječnici to nisu dopuštali zbog njegovog teškog stanja. Kasnije je u bolnicu došao visoki dužnosnik UNS-a Viktor Tomić s četiri ustaše i nekim liječnikom, koji ga je površno pregledao i proglasio zdravim, iako se je jedva držao na nogama. Odveden je u zatvor na Savskoj cesti, a zatim u starogradiški logor. Tijekom 1942. iz Zagreba je stigla odluka da ga se oslobodi, ali ga uprava starogradiškog logora nije htjela pustiti, pravdajući se tako da je u Zagreb poslala izvještaj u kojem su naveli da je (tobože) obolio od tifusa. Jakovljević je pušten iz logora 17. prosinca 1942. godine.³⁵

Tijekom 1942. ustaške su vlasti ponovno uhitile dio vodstva HSS-a. U svibnju 1942. uhićen je i u logor odveden Mihovil Pavlek Miškina istaknuti seljak književnik, narodni zastupnik i predstavnik lijevog krila HSS. Pisao je pripovijetke i članke u kojima je izražavao protest protiv društvene nepravde. Miškina je prema tvrdnji E. D. Kvaternika uhićen zbog prokomunističke djelatnosti nakon stalnih prijave jedne skupine ustaša iz Podravine na čelu sa Mijom Bzikom i Martinom

---

³⁴ Skupina optužena za masonstvo uhićena je Zagrebu i zatim upućena u Jasenovac, i naposljetku su odvedeni u starogradiški logor. Među njima je bio veliki broj onih koji su davno istupili iz masonskih loža, poput primjerice dr. Antuna Barca, profesora Sveučilišta, i Krešimira Baranovića, direktora zagrebačke opere. Hrvatski su masoni po naredbi Luburića imali poseban povlašten tretman u logoru. Nisu morali obavljati nikakve poslove i nije ih se tuklo, redovito su izlazili na šetnje, dobivali su bolju hranu od ostalih zatočenika, mogli su se redovito pismima javljati rodbini koja im je smjela slati pakete hrane. Jedino im je bilo zabranjeno čitanje knjiga, a novine su mogli nabavljati jer im novac nije bio oduzet kao ostalim zatočenicima. Sve osobe iz te skupine optužene za masonstvo puštene su kućama, osim Ante Mudrinića i književnika i člana HSS-a Karla Kovačevića, koji su likvidirani u logoru. Poslije izlaska iz logora napisali su pismo zahvale za humano postupanje. Usp.: JAKOVLJEVIĆ 2001: 85.; MILIŠA 1945: 311. HDA, Ustaška nadzorna služba (dalje: UNS), sig. 248/1-4.

³⁵ MILIŠA 1945: 311.

Nemecom.³⁶ M. P. Miškina je kasnije odveden u Jasenovac, a zatim u starogradiški logor gdje je u srpnju 1942. godine likvidiran. U literaturi se kao mjesto Miškini-ne pogibije uglavnom navodi logor Jasenovac. Međutim, u svom iskazu danom Komisiji za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača Miroslav Filipović Majstorović u dijelu iskaza u kojem govori o pojedinačnim slučajevima ubojstva koja su se događala za vrijeme njegova upravljanja logorom Stara Gradiška spominje i ubojstvo seljačkog pisca Mihovila Pavleka Miškine i ističe da ga je ubio ili dao ubiti Viktor Tomić, ustaški potpukovnik i visoki dužnosnik UNS-a.³⁷

Treba istaknuti da ravnatelj RAVSIGUR-a i zapovjednik UNS-a E. D. Kvaternik ističe da je osobno izdao nalog da se Miškiniu pusti na slobodu i da je to učinjeno u sporazumu s Pavelićem nakon što su za Miškiniu intervenirali neki članovi vlade i zastupnici HSS, ali Miškina je ostao i dalje u logoru gdje je kako je navedeno i likvidiran.³⁸

Krajem ljeta 1942. bili su uhićeni A. Košutić, Bariša Smoljan i nekolicina drugih članova HSS-a. Tada je dr. Anders ponovno pokušao intervenirati kod njemačkih vlasti u Zagrebu da ih se pusti na slobodu. Međutim, ovaj puta nije „pokucao“ na vrata njemačkog poslanika u Zagrebu, Kaschea, već je otišao kod „njemačkog opunomoćenog generala u NDH“ Edmunda Glaisea von Horstenaua. Osam dana nakon toga razgovora svi su bili pušteni iz zatvora. Naime, dok je Kasche kako je istaknuto gotovo bezuvjetno podržavao NDH i ustaški režim, Horstenau mu se protivio smatrajući da on „predstavlja ugrožavanje same ideje o hrvatskoj državi jer svojim postupcima ovu dovodi do apsurdna“.³⁹ Član HSS-a, dr. Anders navodi da je Horstenau koji je često kritizirao vlasti NDH u jednom razgovoru Kaschea nazvao „oberustašom“.⁴⁰

Redarstveno - obavještajne vlasti NDH budno su pratile članove HSS i dostavljale podatke o njima. Tako je Ustaško redarstvo u Sarajevu sredinom rujna 1942. dostavilo Zapovjedništvo UNS-a podatke o Ljubi Tadiću, članu odbora HSS-a, inače trgovcem kože iz Livna. Za njega se navodi da je uvijek bio na „hrvatskoj liniji“ te da je „zaguljeni Mačekovac“.⁴¹

³⁶ KVATERNIK 1995: 189.

³⁷ HDA, Zemałjska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (dalje: ZKRZ), Glavni uruđbeni zapisnik, (dalje: GUZ), br. 4984/1945., kut. 70.

³⁸ KVATERNIK 1995: 190.

³⁹ *Njemačka obavještajna služba u NDH*, I. dio, 94.

⁴⁰ HDA, RSUP SRH SDS, 010.37. Zapisnik sa saslušanja dr. Ivana Andersa, 52. Zbog takvih i sličnih slučajeva njemački poslanik u Zagrebu Kasche još je ranije priopćio „da se želje bilo koje njemačke ustanove u pogledu redarstvenih intervencija mogu vlastima NDH ubuduće upućivati samo preko njemačkog poslanstva. Iznimka od toga bile su samo njemačke oružane snage s obzirom na posebnost njihova djelovanja. Međutim, odnosi između Kaschea i Horstenaua cijelo vrijeme su bili zategnuti. Usp.: KOVAČIĆ 2009: 26.

⁴¹ HDA, UNS, sig. 248/1. U izvještaju se navodi i da u Livnu živi još jedna osoba pod imenom Ljuban Tadić koji je „poznati prevrtljivac i vjerni sluga svih jugoslavenskih režima“.

U listopadu 1942. ministar unutarnjih poslova NDH postao je Ante Nikšić. S obzirom na to da je bio u dodiru s A. Košutićem, njegovo se imenovanje tumačilo kao Pavelićeva želja da privuče više HSS-ovaca.⁴² Naime, Nikšić je u Karlovcu odmah poslije uspostave NDH, organizirao skupštinu HSS-a, na kojoj je kompletno članstvo, osim nekoliko iznimaka ušlo u ustaški pokret.⁴³

Dio članova i pristaša HSS-a redarstvene vlasti NDH su u tom razdoblju uhićivali i iz preventivnih razloga. Tako je uhićen i student Mladen Vrsaljko, predsjednik sveučilišne organizacije HSS-a s još dva studenta. Nakon saslušanja predani su ustaškom redarstvu, ali su ubrzo bili pušteni na slobodu jer je to bila samo preventivna mjera. Naime, njihovo uhićenje naredio je Zdenko Blažeković koji je bio na čelu Sveučilišnog stožera koji je zapravo bio obavještajni punkt za praćenje političkih protivnika, napose među studentima, a podatke su dostavljali redarstvu.⁴⁴

Odnos redarstvenih vlasti NDH prema HSS-u od 1943. do 1945.

Početak siječnja 1943. ustaše su Mačeku priopćili da namjeravaju u okolici Kupinca poduzeti akcije protiv partizana i da zato mora s njima u Zagreb. Tamo je boravio u stanu visokog ustaškog dužnosnika Vjekoslava Luburića puna dva mjeseca, a da nitko nije znao gdje se nalazi. Početkom ožujka 1943. Maček je opet odveden na svoje imanje u Kupinec.⁴⁵

Nacrt programskog spisa HSS-a koji je nastao najvjerojatnije u ljeto 1943. pokazuje stajalište jednoga dijela HSS-a prema događajima u zemlji i potrebnim reformama.⁴⁶ U tom programskom spisu navodi se da događaji koji nastupaju

---

⁴² HDA, RSUP SRH SDS, 013.0.47. Dosje S. Kvaternik, 761. Usp. KISIĆ-KOLANOVIĆ 2001: 315.

⁴³ BEKIĆ, BUTKOVIĆ, GOLDSTEIN 1965: 48. Poslije te skupštine ustaški je pokret u Karlovcu i bližoj okolici dosegao broj od 2.860 članova.

⁴⁴ HDA, RSUP SRH SDS, 013.2.27., kut. 52. Zapisnik sa saslušanja Grge Ereša, 12.; HDA, UNS, sig. 248/1.

⁴⁵ MAČEK 2002: 169-170. Zanimljivo je o Mačekovoj internaciji pisano i u ustaškoj emigraciji poslije Drugog svjetskog rata. Tako je u *Drini Vjestniku hrvatskih oružanih snaga* u broju 3-5 u travnju 1954. pisano da je Maček bio interniran, ali da nikada nije vidio samog logora. Prema pisanju *Drine* bio je interniran u posebnim zgradama, vilama, u svom vlastitom stanu na Prilazu, na svom imanju u Kupincu, čak i u stanu Luburića, sve mjestima gdje nije bilo rešetaka, ni tamničara, ni bunkera. Navodi se da je „bio interniran, ali na ljudski način i da nije interniran da ga se uništi nego da ga partizani ne vode kao medvjeda na lancu. Mogao je pisati i sastajati s ljudima čak i sa poglavnikom. Imao je i liječnika koji mu je bio veza sa svijetom.“ Prema navodima *Drine* kada mu je bilo rečeno da će ga se osloboditi rekao je ‘ne’, jer šta ću onda ja raditi, šta ću ljudima kazati.“ „Dr. Maček kao ustaški tast“, *Drina*, br. 3-5, 1954, 105-106.

⁴⁶ KISIĆ-KOLANOVIĆ 1998: 395-397. Spis je bez potpisa i bez datuma, a nastao je najvjerojatnije u ljeto 1943. Nije isključeno da je autor spisa Ivanko Farolfi, zastupnik HSS-a, koji je nakon odlaska Krnjevića u inozemstvo, prateći obavljao službu glavnoga tajnika HSS-a i bio jedan od sudionika u puču Lorković-Vokić o čemu će kasnije biti više riječi.

zahtijevaju da se iz pasivnog stava i praćenja događaja prijeđe na rad te primi na sebe odgovornost za vođenje hrvatskog naroda u ovom vremenu „kada se kuje njegova budućnost za stotine godina unaprijed , a moguće i njegov opstanak“. U nacrtu se navodi da poglavniku Paveliću, Kascheu i Glasie v. Horstenauu treba postaviti od strane predstavnika HSS-a sljedeće točke kao zahtjeve: „1.) Depolitizacija javnog života u NDH. U vezi s tim, suspendiranje političke djelatnosti ustaškog pokreta do kraja rata, pošto je djelatnost ostalih političkih stranaka već ukinuta. 2.) Poglavnik ostaje suveren NDH. 3.) Obrazovanje nepolitičke vlade, čiju bi osnovu činilo domobranstvo i poznati stručnjaci i javni radnici, bez obzira na političku pripadnost, narodnost i vjeru. 4.) Zadaće nove vlade bile bi: a) Stvaranje reda i mira u zemlji. b) Vraćanje povjerenja svih građana u zakonitost. c) Ukidanje svih izuzetnih mjera, iznimnih zakona, prijekih sudova, koncentracijskih logora itd. d) Opća amnestija svih političkih krivaca. e) Jamstvo za osobnu, imovinsku i pravnu sigurnost svih onih koji se vrate iz odmetništva, bez vođenja istraga i ispitivanja krivnje. f) Briga za ekonomsku obnovu zemlje, obnovu porušenih domova i prehranu svih bez razlika. 5.) Proglašenje ravnopravnosti svih građana NDH, bez obzira na narodnost i vjeru, u pravima i dužnostima. 6.) Donošenje zakonske odredbe da hrvatski građani mogu služiti samo u hrvatskim postrojbama u granicama NDH. 7.) Pravo ravnopravnog suodlučivanja hrvatske vlade i vojničkog vodstva u svima vojničkim mjerama na teritoriju NDH. 8.) Ukidanje Ustaške vojnice (osim PTS), slivanje u domobranstvo i jačanje istoga. 9.) Vraćanje Dalmacije sa Zadrom i otocima, Rijeke i Istre u okvir hrvatske države. 10.) Puštanje dr. Mačeka iz internacije. 11.) Ako je moguće proglašenje NDH nezaraćenom državom. 12.) Podvrgavanje redovitim sudovima građana koji su fizički mučili hrvatski narod. 13.) Osiguranje prometnih veza sa susjednim državama i pokrajinama. 14.) Sazivanje Hrvatskog sabora.“ U nacrtu programskog spisa HSS-a navodi se i da treba stupiti u vezu s „tzv. poštenim ustašama, pozvati ih na suradnju, ali pod uvjetom da oni sa svoje strane kao ustaše gornji program iznesu mjerodavnima kao svoj neodstupni zahtjev, a u slučaju odbijanja da povuku konsekvence, povlačeći se sa svojih položaja i iz ustaškoga pokreta i javno to objavljujući.“⁴⁷

Pregovori predstavnika Vlade NDH i prvaka HSS-a u ljeto 1943. nisu dali nikakav rezultat jer je August Košutić predlagao da se ukine politički monopol ustaškog pokreta i da jedna „nadstranačka vlada“ preuzme vođenje hrvatske države koja je u sve nepovoljnijem položaju. Poglavnik Ante Pavelić i ustaški vrh shvatili su da bi neutralna vlada bila uvod u uklanjanje ustaškog pokreta s vlasti što naravno nisu htjeli dopustiti. Umjesto prijelazne „nadstranačke vlade“, koja bi slijedom zbivanja prepustila vlast HSS-u, Pavelić je predlagao koaliciju ustaša i HSS-a što prvaci stranke nisu prihvatili.

⁴⁷ KISIĆ-KOLANOVIĆ 1998: 395.-397.

I u ovom razdoblju redarstveno–obavještajni sustav NDH imao je zadaću kontrolirati rad HSS-a kao političke stranke, njezin ugled u narodu, stav vodstva prema novonastalim prilikama, odnosno prema NDH i njezinom vodstvu, političke namjere, propagandu na selu i u domobranstvu, tiskanu propagandu. Zatim rad hrvatske emigracije koja je uglavnom bila HSS-ova, njezine smjernice za budućnost, veze s vodstvom u zemlji te sa stranim političkim predstavnicima, posebno odnos i veze s emigrantskom jugoslavenskom vladom u Londonu. Kada je britanska politika izvršila zaokret prema NOP-u, zaokret prati i dio predstavnika HSS-a u Londonu kao i dio vodstva HSS-a u zemlji. U tom kontekstu treba i promatrati mjesto HSS-a u britanskoj vanjskoj politici. U jednom izvještaju koji je krajem travnja 1943. britanska obavještajna služba dobila od jednog svog informatora, inače pristaše HSS-a, spominje se da je „HSS uspostavila tijesnu vezu sa značajnim elementima u domobranstvu, osobito s pukovnikom Babićem. Babić i njegovi ortaci, očito po odobrenju generala Prpića, poduzimaju korake da uklone stare austrijske oficire i zamijene ih povjerljivim pristalicama HSS, i da, uopće, koordiniraju domobranstvo sa HSS (...). Krajnji je cilj stvaranje efikasne, naoružane i ujedinjene domobransko – HSS organizacije koja bi bila spremna na suradnju sa savezničkim armijama u času sloma Osovine koja bi štitila i održavala red na hrvatskom teritoriju“.⁴⁸

Ponajprije zbog veza s HSS-om redarstvene vlasti NDH posebnu su pozornost posvećivale i britanskoj obavještajnoj službi, obavještajnim zadatcima, kanalima za održavanje veze, teklićima (kuririma), suradnicima i agentima, njihovim dužnostima i područjima djelovanja. Tako je Branko Rukavina, nadstojnik obavještajne službe NDH održavao veze sa zagrebačkim stomatologom dr. Mirkom Pandakovićem, pristašom HSS-a, koji je slovio kao čovjek engleske obavještajne službe. Pandaković je bio u dodiru s Londonom preko švicarskog konzulata u Zagrebu.⁴⁹

Pripadnici i simpatizeri HSS-a nadzirani su i preko pisama koje su osobno slali. Tako je pododsjek za cenzuru obavještajne službe GRAVSIGUR-a u proljeće 1943. godine u pismima otkrio letke koje su uputili dr. Tomo Jančiković i Franjo Borić iz Crikvenice svim istaknutijim pristašama HSS-a kojim se pozivalo na organizaciju HSS-a te neka se ulažu protesti zbog internacije Vladka Mačeka u Kupincu. Tih letaka je bilo oko 2.000 i svi su bili zaplijenjeni iako nisu bili neprijateljski i upereni protiv ustaške vlasti.⁵⁰

Tijekom 1944. ustaško redarstvo nije uredovalo protiv političkih protivnika HSS-a i to po nalogu ministra unutarnjih poslova Mladena Lorkovića. Primjere, kad je uhićeno nekoliko čelnika HSS-a zbog tiskanja „Pravice“ Lorković

⁴⁸ JELIĆ-BUTIĆ 1977: 279.

⁴⁹ HDA, RSUP SRH SDS, 010.29. Zapisnik sa saslušanja dr. Mirka Pandakovića, 54-55. Usp.: KISIĆ-KOLANOVIĆ 1998: 81.

⁵⁰ HDA, RSUP SRH SDS, 013.1.19., kut., 46, Zapisnik sa saslušanja Ivice Gržete, 86.

je insistirao da država „mora tolerirati kritike umjerenih građanskih elemenata“. Prema višim uputama redarstvo, odnosno policija je imala slobodne ruke samo u postupku protiv onih HSS-ovaca koji su surađivali s komunističkim pokretom otpora. Redarstvu je preporučeno da se u svim ostalim slučajevima zadovolji „izjavom lojalnosti“ koja je po prilici glasila: „Ja nisam ustaša, ali nisam ni za partizane, ja sam mačekovac“.⁵¹

U Zagrebu i okolici početkom 1944. bila je rasprostranjena vijest da je kod poglavnika NDH preko božićnih blagdana bio Vladko Maček sa suprugom. Prema izvještajima ustaških obavještajaca ta je vijest „među građanima primljena s veseljem jer se nadaju da bi među zavedenim partizanima moglo doći do promjene i da bi se vratili svojim kućama pod utjecajem i djelovanjem dr. Mačeka.“⁵²

U proljeće, napose u ljeto 1944. godine, učestali su kontakti između nekih dužnosnika ustaške vlasti i vodstva HSS-a u Zagrebu. Za razliku od prethodnog razdoblja, sada se kontakti sa strane ustaških dužnosnika ne održavaju na službenoj razini. Dok je u ljeto 1943. godine HSS trebalo poduprijeti ustaški režim, naći se u sporednoj ulozi u koalicijskoj vladi, u ljeto 1944. godine on se trebao naći u ulozi mogućeg nositelja nove političke opcije.⁵³

Polovicom 1944. godine NDH se urušavala zajedno sa svojim nacističkim saveznikom Njemačkom. U takvim uvjetima kada i u ustaškim vrhovima postaje jasna spoznaja o približavanju konačne pobjede Saveznika, u ustaškom aparatu stvara se u ljeto 1944. godine urotnička skupina s dva navodno umjerenija ministra, Mladenom Lorkovićem, tadašnjim ministrom unutarnjih poslova i Ante Vokićem, koji je zauzimaio mjesto ministra oružanih snaga u vladi NDH.⁵⁴

Oni su željeli ukloniti najkompromitiranije i najradikalnije ustaše s vlasti. Prema izvorima njemačke tajne službe, ministar vanjskih poslova Alajbegović i ministar unutarnjih poslova Lorković pokušavali su putem tajne službe u kolovozu stupiti u dodir s HSS-ovim prvacima Šubašićem i Krnjevićem. U krug nezadovoljnika uključila se i nekolicina političara iz vodstva HSS-a – Josip Torbar, Ivanko Farolfi, Ivan Pernar i drugi. Tada je glavni adut u preorijentaciji NDH i njenom prelasku u zapadni tabor trebao biti HSS. Prema nekim naznakama političari iz HSS-a uspostavili su određene veze s Krnjevićem u Londonu, pa je on donekle utjecao na tu akciju, iako nije bio njezin inicijator. Vođa HSS-a Maček nije sudjelovao u

⁵¹ KISIĆ-KOLANOVIĆ 2001: 150-151.

⁵² HDA, Zbirka izvornog gradiva (dalje: ZIG) NDH, I-7. O političkoj diferencijaciji unutar HSS-tijekom rata vidi: RADELIĆ 1996.

⁵³ BOBAN 1988: 814; BOBAN 1987: 438-439.

⁵⁴ KISIĆ KOLANOVIĆ 1998: 73-77. Prema vijestima koje su stigle iz bečkih obavještajnih krugova, stvarala se slika o „silno ojačanom autoritetu ministra Lorkovića“, koji je u vladi uspio suzbiti djelatnost raznih grupacija. Njemački policijski izvori u lipnju 1944. godine procijenili su da da bi Vokić mogao odigrati lošu kartu protiv Nijemaca jer je „apsolutno protunjemački nastrojen“.

pripremanju puča, ali je o njima bio površno informiran. U svojim je *Memoarima* zabilježio: „Negdje u ljeto 1944. izvijestio me je Tomašić, ne navodeći detalja, da se mogu nadati skorom preokretu. Dodao je tek toliko da me Pavelićev ministar vojske Vokić srdačno pozdravlja. Poručuje mi da će skoro doći do odlučne promjene, ali neka ja budem bez brige; on će pravovremeno mene i moju obitelj spremati na sigurno mjesto. Bilo mi je jasno da se sprema neki prevrat, ali nisam imao pojma tko u tom prevratu sudjeluje osim Tomašića i Vokića“.⁵⁵

Sudjelujući u pripremanom puču, HSS-ovo je vodstvo željelo ukloniti ustaške radikale s vlasti i ojačati svoj položaj prema zapadnim saveznicima. Međutim, gledano sa strane Saveznika Loković i Vokić su bili dio ustaškog režima i ta je činjenica kompromitirala i njihove suradnike u puču.

Pavelić je s Lorkovićem i Vokićem neposredno obračunao na sjednici vlade NDH 30. kolovoza 1944. godine. Pavelić je pročitao izvještaj u kojem je naglasio „da ima pojava u raznim jedinicama vojske, kao i na raznim mjestima uprave i redarstva, usmjerenih na jednu akciju protiv Nijemaca“. Tada je naglasio da tu akciju „treba odmah prekinuti u interesu Države, javnog reda, a i Saveznika“. Poglavnik je formulirao svoju optužbu protiv Lorkovića i Vokića i zahtijevao od njih da odstupe sa svojih položaja. Odmah zatim redarstvo je uhitilo i druge ustaške dužnosnike, domobranske časnike i istaknutije pripadnike HSS.⁵⁶

Pavelićeva reakcija poslije Lorković-Vokićeve akcije bila je nerazumna kako na unutarnjem tako i vanjskopolitičkom planu. Pavelić je dao likvidirati sve sudionike puča, čak i one za koje je samo sumnjao da su bili sudionici. Uhićeni su, među ostalim, David Sinčić, Šime Mazzura, šef Lorkovićevog kabineta, Branko Rukavina, visoki dužnosnik GRAVSIGUR-a, domobranski generali Pero Blašković i Matija Čanić. Od osoba iz kruga HSS-a uhićeni su bili Ivanko Farolfi, Ljudevit Tomašić, Josip Torbar, Ivan Pernar, Bariša Smoljan, Mijo Ipša, Janko Reberski i neki drugi. Uhićenja su izazvala napetu psihozu i bojazan većeg broja ustaških dužnosnika i pripadnika HSS-a te su uoči uhićenja bili iskopčani telefoni oko 200 takvih osoba. Neki od uhićenih su pušteni poslije istrage, a određen broj ih je zatvoren. Uz Lorkovića i Vokića bila je likvidirana skupina viših hrvatskih časnika te predstavnici HSS kod pripreme puča, narodni zastupnik Ljudevit Tomašić i zamjenik narodnog zastupnika Ivanko Farolfi. Vlaho Raić je kasnije u emigraciji, u svom članku objavio kratku vijest da su Lorković, Vokić, Tomašić, Farolfi bili ubijeni kod Krapine prema osobnom Pavelićevom nalogu prilikom povlačenja ustaške vlade i vojske u proljeće 1945.⁵⁷

Prema nekim svjedočanstvima Pavelić je 3. svibnja 1945. pozitivno reagirao na inicijativu da se oslobode politički zatvorenici iz Lepoglave. Tako je Vrančić

⁵⁵ MAČEK 1992: 174.

⁵⁶ JELIĆ-BUTIĆ 1977: 293.

⁵⁷ RAIĆ 1950.

napisao da je Pavelić u njegovoj nazočnosti izdao telefonski nalog Erihu Lisaku, ravnatelju za javni red i sigurnost, da se svi lepoglavski zatočenici oslobode, osim HSS-ovca Farolfija, kojeg je držao za kolovođu svega što se zbilo. Sam Vjekoslav Luburić odbacio je i najmanju odgovornost za lepoglavski zločin, tvrdeći da je Lorkovića i „drugove pustio na slobodu.“ Na pitanje čime objašnjava to da su Lorković i Vokić umoreni, unatoč Pavelićevom nalogu da se puste na slobodu, kazao je: „Ja ne mogu znati da li je pukovnik Lisak točno prenio riječi poglavnika u Lepoglavu.“⁵⁸

Istodobno dok su se obavljala uhićenja poslije puča Lorković-Vokić partizanima je prešao potpredsjednik stranke August Košutić. On je napustio Zagreb 5. rujna 1944. zajedno sa svojim šurjakom Branimirom Radićem, sinom Stjepana Radića i stigao na partizansko područje nakon dva dana. Tada su redarstvene vlasti NDH počele posljednji val hvatanja pristaša HSS-a. Primjerice, ustaški agenti su ponovno došli i po spomenutog književnika Jakovljevića, ali on im je uspio izmaći i za nekoliko dana prešao u partizane.⁵⁹

Treba istaknuti i da su pojedini bivši članovi HSS i tajno surađivali sa redarstveno-obavještajnom službom NDH. Tako je dr. Nikica Nikić slao izvještaje pod šifrom „R“. Ti izvještaji stizali su najčešće jednom mjesečno i bili su vrlo opširni. Sadržavali su opis politike Nedićeve vlade, njegov odnos prema Nijemcima te općenito o prilikama i raspoloženju u tadašnjoj Srbiji. Po svemu sudeći, glavni Nikićev informator za dobivanje obavještajnih podataka bio je šef Nedićevog kabineta pukovnik Masalović, koji nije znao za njegov obavještajni rad i veze s hrvatskom obavještajnom službom. Vjerojatno je Nikić dobivao te podatke kao njegov dobar prijatelj i raniji poznanik.⁶⁰ Naime, Nikić je kao predstavnik HSS-a 1925. bio ministar šuma i ruda u Kraljevini Jugoslaviji kada je formirana radikal-sko – radićevska vlada, popularno zvana R-R vlada. Međutim, Nikić, iako je bio predstavnik HSS-a u vladi, bio je povezan s dvorom i radikalskim političarima što je poticalo njegove ambicije za važnijom ulogom u državnoj politici.⁶¹

I Matija Moguš, bivši zastupnik HSS-a iz Senja, nekoliko je puta davao obavještajnoj službi NDH podatke o Talijanima na tom području. Treba istaknuti da tako dobiveni podatci nisu bili rezultat neke organizirane obavještajne mreže, nego je obavještajac bio prepušten samo sebi i obraćao se onim osobama za koje je znao da su prototalijanski orijentirane.⁶²

⁵⁸ DAZ, Kotarska oblast Zagreb, sig. 3.

⁵⁹ Opširnije o tome vidi: JAKOVljević 2001.

⁶⁰ HDA, RSUP SRH SDS, 013.2.26. O međunarodnoj obavještajnoj službi NDH., kut. 56

⁶¹ O previranju u HSS i krizi oko ministra Nikića opširnije vidi: MATKOVIĆ 1999: 210-212.

⁶² HDA, ZIG NDH, 1-5.

Zaključak

Nakon proglašenja NDH nove vlasti nastoje privući članove HSS-a u ustašku organizaciju. Uviđajući da im HSS ne pruža masovnu podršku, vlasti NDH su prema pripadnicima HSS-a poduzimale represivne mjere koje su se sastojale u uhićivanju, saslušavanju, kažnjavanju pa i upućivanju u logore. Sve te mjere poduzimane su s ciljem da se HSS kao politička stranka potpuno razbije. Poglavnik Pavelić je zabranio sve političke stranke i pojedine organizacije koje su mogle smetati širenju utjecaja ustaškog pokreta, pa je tako u lipnju 1941. bio zabranjen i HSS. Pod sve jačim policijskim terorom tada prestaje i aktivnost stranačkih organizacija, a stranačko vodstvo na čelu sa Vladkom Mačekom je često bilo zatvarano ili pod vrlo strogim nadzorom ustaškog redarstva. Zbog veza s HSS-om redarstvene vlasti NDH posebnu su pažnju posvećivale i britanskoj obavještajnoj službi. U proljeće, napose u ljeto 1944. godine, učestali su kontakti između nekih dužnosnika ustaške vlasti i vodstva HSS-a u Zagrebu. Polovicom 1944. godine NDH se urušavala zajedno sa svojim nacističkim saveznikom Njemačkom. Pokušaj puča Lorkovića i Vokića podržali su i neki predstavnici HSS-a nadajući se da će micanjem poglavnika Pavelića postići dogovor sa zapadnim Saveznicima i da će HSS opet postati glavna politička snaga u Hrvatskoj. Nakon neuspjelog puča bili su likvidirani i predstavnici HSS uključeni u pripremu puča. Posljednja veća uhićenja i zatvaranja pristaša HSS-a bila su početkom rujna 1944. kada je visoki dužnosnik HSS-a A. Košutić napustio Zagreb i stigao na partizansko područje. Pojedini bivši članovi HSS tajno su surađivali sa redarstveno-obavještajnom službom NDH.

Bibliografija

Izvori

Neobjavljena građa

Hrvatski državni arhiv (HDA)

Republički sekretarijat unutarnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske, Služba državne sigurnosti (RSUP SRH SDS).

Ministarstvo unutarnjih poslova (MUP NDH).

Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (ZKRZ), Glavni urudžbeni zapisnik, (GUZ).

Zbirka izvornog gradiva (ZIG) NDH.

OZN-a za Hrvatsku.

Državni arhiv u Zagrebu (DAZ),
Redarstvena oblast za grad Zagreb.
Kotarska oblast Zagreb

Objavljena građa

Dokumenti iz doba Narodnooslobodilačkog rata, (dalje: *Dokumenti iz doba NOR-a*), 1977.
Metković: Općinski odbor SUBNOR-a Metković.
Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941.-1945. (*Građa SZH*), 1982. knj. I. Zagreb.

Literatura

- BARIĆ, Nikica. 2003. *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- BEKIĆ, Milan, Ivo BUTKOVIĆ, Slavko, GOLDSTEIN. 1965. *Okrug Karlovac 1941.* Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta. Prilozi za povijest socijalističke revolucije.
- BOBAN, Ljubo. 1986. *Dr. Tomo Jančiković – HSS između zapadnih saveznika i jugoslavenskih komunista.* Zagreb: Školska knjiga.
- BOBAN, Ljubo, 1987. *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, Zagreb: Školska knjiga.
- BOBAN, Ljubo. 1988. Iz povijesti HSS u drugom svjetskom ratu. *Naše teme* 3: 811-843.
- BRANDT, Miroslav, 1996. *Život sa suvremenima: političke uspomene.* Zagreb: Naklada Pavičić.
- JAKOVLJEVIĆ, Ilija. 2001. *Konclogor na Savi.* Zagreb: Konzor.
- JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta. 1977. *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.* Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, Izdavačko poduzeće Školska knjiga.
- JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta. 1983. *Hrvatska seljačka stranka.* Zagreb: Globus.
- KISIĆ-KOLANOVIĆ, Nada. 1996. Drama vojskovođe Slavka Kvaternika. *Časopis za suvremenu povijest* 28/3: 379-398.
- KISIĆ-KOLANOVIĆ, Nada. 1998. *Mladen Lorković: Ministar urotnik.* Zagreb: Golden marketing, Hrvatski državni arhiv.
- KISIĆ-KOLANOVIĆ, Nada. 2001. *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi.* Zagreb: Naklada Ljevak, Hrvatski institut za povijest.
- KOVAČIĆ, Davor. 2009. *Redarstveno-obavještajni sustav NDH 1941.-1945.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- KOVAČIĆ, Davor. 2010. *Vlado Singer i Stjepan Rubinić – od visokih policijskih dužnosnika do zatočenika koncentracijskih logora. Zbornik radova Logori, zatvori i prisilni rad u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1941.-1945., 1945.-1951.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- KVATERNIK, Eugen Dido. 1995. *Sjećanja i zapažanja 1925.-1945. Prilozi za hrvatsku povijest.* Uredio Jere Jareb. Zagreb: Nakladničko društvo Starčević.
- MAČEK, Vladko. 1992. *Memoari.* Zagreb: Hrvatska seljačka stranka.

- MATKOVIĆ, Hrvoje. 1999. *Povijest Hrvatske seljačke stranke*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- MILIŠA, Đorđe. 1945. *U mučilištu pakla Jasenovac*, Zagreb.
- Njemačka obavještajna služba u NDH*. 2011. Uredio Zvonimir Despot. I dio. Zagreb: Večernji posebni proizvodi, Večernja edicija.
- RADELIĆ, Zdenko. 1996. *Hrvatska seljačka stranka 1941.-1950*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- RAIĆ, Vlaho. 1950. Gdje su ubijeni Ivanko Farolfi i drugovi. *Slobodna riječ (Buenos Aires)* god. V, br. 48 (veljača).

The Repressive Measures of the Police Authorities of the Independent State of Croatia towards Members of the Croatian Peasant Party in WWII

Based on archival material and literature, the article gives an overview of how the police-intelligence system of the Independent Croatian State treated the Croatian Peasant Party (HSS), the strongest political party in Croatia before World War II. After the proclamation of the Independent Croatian State (NDH) the new government tried to attract members of the HSS in the Ustasha organization. Recognizing that the HSS was not prepared to offer them mass support, authorities if the NDH undertook repressive measures against individual HSS members that entailed apprehension, interrogation, punishment and even sending to camps. All these measures were undertaken to bring the HSS as a political party completely down. Ante Pavelić banned all political parties and some organizations that might interfere with the spreading of the influence of the Ustasha movement, so in June 1941 the HSS was banned. Under the heavy police terror the activity of party organizations stopped and the members of the HSS party leadership were often imprisoned or under very strict supervision of the Ustasha police.

Keywords: Independent State of Croatia (NDH), Croatian Peasant Party (HSS), the police intelligence system, police.

Ključne riječi: Nezavisna Država Hrvatska (NDH), Hrvatska seljačka stranka (HSS), redarstveno-obavještajni sustav, redarstvo, policija.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 46

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2014.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 46

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Vlatko Previšić

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest/ancient history), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek/
medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac
(moderna povijest/modern history), Tvrтко Jakovina (suvremena povijest/contemporary history),
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nada Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb

Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske,

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Ivanka Cokol

Lektura

Jadranka Brnčić

Tisak

Web2tisak, Zagreb

Naklada

250 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*